

Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 255-1 КК України

Лемеха Ростислав Ігорович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2024	Право	796:004.9

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381958>

Анотація. У статті проведено ґрунтовне дослідження особливостей спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 255-1 Кримінального кодексу України, яка регулює відповідальність за створення, керівництво або участь у злочинному співтоваристві. Проаналізовано теоретичні засади та практичні аспекти визначення цього суб'єкта, акцентуючи увагу на його обов'язкових ознаках і ролі в реалізації кримінального правопорушення. Особливу увагу приділено юридичним критеріям, якими визначається спеціальний суб'єкт, зокрема його правовий статус, мотиви, цілеспрямована діяльність, а також здатність встановлювати або поширювати злочинний вплив.

Спеціальний суб'єкт злочину виконує ключову роль у координації, організації та забезпеченні злочинної діяльності. Його функції виходять за межі звичайної участі у злочині, охоплюючи організаційні аспекти та створюючи передумови для ефективного функціонування злочинних груп. Водночас статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу відображає його здатність управляти ресурсами злочинної групи, координувати дії його учасників і забезпечувати досягнення окреслених цілей. Разом з тим, розглянуто питання розмежування спеціального суб'єкта з іншими учасниками організованої злочинної діяльності, зокрема враховано його особливу роль у встановленні й поширенні злочинного впливу. Визначено, що цей суб'єкт виконує організаційну функцію, яка посилює суспільну небезпеку його дій.

Результати дослідження сприяють кращому розумінню правової природи спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Запропоновані висновки підвищують рівень наукової обґрунтованості правових положень, покращують правозастосовну практику та створюють підґрунтя для подальших досліджень у сфері кримінального права. Важливим напрямом майбутніх розвідок є детальніше вивчення практики застосування положень ст. 255-1 КК України судами, а також аналіз проблемних питань, що виникають під час визначення спеціального статусу суб'єкта.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочинний вплив, спеціальний суб'єкт, кримінальна відповідальність, організована злочинність..

¹ доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9013-8318>

Special subject of a criminal offense provided for by article 255-1 of the CC of Ukraine

Annotation. The article conducts a thorough study of the features of a special subject of a criminal offense provided for by Article 255-1 of the Criminal Code of Ukraine, which regulates responsibility for the creation, management or participation in a criminal community. The theoretical principles and practical aspects of defining this subject are analyzed, focusing on its mandatory features and role in the implementation of a criminal offense. Particular attention is paid to the legal criteria that define a special subject, in particular its legal status, motives, purposeful activity, as well as the ability to establish or spread criminal influence.

A special subject of a crime plays a key role in coordinating, organizing and ensuring criminal activity. Its functions go beyond ordinary participation in a crime, covering organizational aspects and creating prerequisites for the effective functioning of criminal groups. At the same time, the status of a subject of increased criminal influence reflects its ability to manage the resources of a criminal group, coordinate the actions of its participants and ensure the achievement of the outlined goals. At the same time, the issue of distinguishing a special subject from other participants in organized criminal activity is considered, in particular, its special role in establishing and spreading criminal influence is taken into account. It is determined that this subject performs an organizational function that enhances the social danger of its actions.

The results of the study contribute to a better understanding of the legal nature of a special subject of a criminal offense. The proposed conclusions increase the level of scientific validity of legal provisions, improve law enforcement practice and create a basis for further research in the field of criminal law. An important direction of future research is a more detailed study of the practice of applying the provisions of Art. 255-1 of the Criminal Code of Ukraine by courts, as well as an analysis of problematic issues that arise when determining the special status of a subject.

Keywords: criminal offense, criminal influence, special subject, criminal liability, organized crime.

Вступ

У вітчизняному кримінальному законодавстві поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення вживається для позначення осіб, які мають певні ознаки або статус, що визначає їхню відповідальність за конкретні злочини. До таких ознак можна віднести наявні у особи спеціальні права та обов'язки, належність до певних соціальних груп, стосовно яких законом застосовуються підвищені вимоги щодо поведінки. Спеціальність суб'єкта кримінальних правопорушень може визначатися на основі їх професійної діяльності, віку, статі, громадянства, соціального статусу. Ці особи підлягають особливому правовому режиму кримінальної відповідальності, зокрема посилення санкцій та інші специфічні обставини, які варто враховувати під час здійснення правосуддя і відновлення порушеного права. вивчення спеціального суб'єкта правопорушення допомагає краще розуміти природу організованих злочинних груп і їх роль у здійсненні кримінальної діяльності. Оскільки організовані злочинні групи можуть діяти через мережу осіб, де кожен виконує специфічні функції, точне визначення спеціального суб'єкта є визначальним для правильного кваліфікування злочину та забезпечення належного покарання. Це дає можливість не лише впливати на окремих виконавців кримінальних правопорушень, але й націлюватися на усунення організаційної структури, що здійснюють злочинну діяльність. В рамках цього, необхідність дослідження поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення полягає в тому, що воно дозволяє встановити осіб, до яких необхідно

застосовувати підвищену кримінальну відповідальність за вчинені злочини, зважаючи саме на професійну діяльність або спеціальне становище суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 255-1 КК України займалася низка вітчизняних науковців. Серед них цікавими є праці І. О. Бандурки [1], Д. В. Бараненко [2], С. А. Крушинського та В. М. Захарчука [3], О. В. Околіт [4], О. О. Кваші [5], О. С. Тарасенка [8], А. Максименка [10] та інших. Однак незважаючи на напрацювання, питання залишається відкритим, і потребує додаткового розгляду.

Мета статті полягає в комплексному і всебічному дослідженні питання особливостей спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, визначеного ст. 255-1 КК України. На основі окресленої мети, завдання дослідження полягає у визначенні поняття спеціального суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, його роль та місце в процесі встановлення або поширення злочинного впливу, визначення мети криміналізації встановлення або поширення злочинного впливу, узагальнення отриманих результатів.

Результати

Ефективною складовою реалізації кримінальної відповідальності є чітке визначення суб'єкта кримінального правопорушення, особливо коли мова йдеться про спеціального суб'єкта у кримінальному процесі. Це дозволяє забезпечити справедливе застосування кримінально-правових норм, уникнути невинувачення та гарантувати, що санкції спрямовані на осіб, які відповідають специфічним вимогам закону, будуть застосовані у чіткій відповідності до вимог цього закону.

Вітчизняний дослідник І. О. Бандурка говорить, що в теорії кримінального права міститься безліч визначень спеціального суб'єкта, тобто особи, яка окрім загальних ознак, володіє конкретними особливостями, вказаними у диспозиції певної статті чи тих, що впливають із контексту кримінального правопорушення [1, с. 21].

Інший дослідник, Д. В. Бараненко, здійснюючи класифікацію спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень, відповідно до їх правового статусу, виокремлює спеціальних суб'єктів залежно від:

сфери службової діяльності: організаційно-розпорядчої, адміністративно-господарської або іншої службової діяльності, до яких належать службові особи, представники влади, службові особи, які займають відповідальне чи особливо відповідальне становище, члени виборчих комісій тощо;

іншого правового статусу особи:

за видом діяльності – суб'єкти, що діють у сфері правосуддя та виконання судових рішень, медичної діяльності, транспорту, іншої професійної діяльності;

за характером взаємозв'язків у правовідносинах – суб'єкти, що діють у контексті сімейно-шлюбних відносин, матеріальної чи іншої залежності.

Окрім того, вчений класифікує спеціальних суб'єктів за минулою рецидивною злочинною діяльністю, правовим становищем у сфері оборони держави та біологічними особливостями. Такий підхід дозволяє врахувати широкий спектр характеристик суб'єктів, що мають значення для кваліфікації кримінальних правопорушень [2, с. 83-84].

Група дослідників С. А. Крушинський та В. М. Захарчук підкреслюють, що у низці кримінальних правопорушень спеціальним суб'єктом є особа, яка, окрім загальних ознак, наділена додатковими спеціальними характеристиками, що впливають на кваліфікацію вчиненого діяння. Зважаючи на різноманіття злочинних проявів, таких ознак існує чимало. У зв'язку з цим у теорії кримінального права запропоновано чимало класифікацій спеціальних суб'єктів на основі різних критеріїв, а також розроблено спеціальні правила кваліфікації відповідних діянь.

Проте виникають ситуації, коли досить складно чітко визначити, чи є суб'єкт кримінального правопорушення загальним чи спеціальним. Зокрема, трапляються випадки, коли певне діяння може бути вчинене як спеціальним суб'єктом (наприклад, службовою особою), так і особою, яка не має спеціальних ознак. У таких ситуаціях обидва суб'єкти, хоча й різняться за своїм статусом, порушують або не виконують встановлені нормативними актами правила поведінки. Це свідчить про наявність у винної особи додаткових характеристик, які зумовлюють обов'язок дотримання певних норм чи виконання визначених дій.

Отже, у таких випадках доцільно говорити не стільки про спеціального суб'єкта, скільки про наявність у винної особи додаткових ознак, що відображають необхідність дотримання встановлених обов'язків або здійснення конкретних дій у межах відповідного правового регулювання [3, с. 620].

Продовжуючи вести мову про спеціального суб'єкта, визначеного ст. 255-1 КК України, ще один дослідник О. В. Околіт пропонує звернути увагу на спеціального суб'єкта як на суб'єкта злочинного впливу та суб'єкта підвищеного злочинного впливу. На основі аналізу примітки 1 до ст. 255 КК України відзначено, що особою, яка здійснює злочинний вплив, є особа, котра завдяки своєму авторитету, особистим якостям або можливостям сприяє, спонукає, координує чи іншим чином впливає на злочинну діяльність, а також організовує чи безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна та інших активів (або доходів від них), призначених для забезпечення такої діяльності [4, с. 87].

Науковець О. О. Кваша вказує, що «суб'єкт підвищеного злочинного впливу», «злочинний вплив», «авторитет», «особисті якості чи можливості» та «інший вплив на злочинну діяльність» це поняття, які в кримінальному законодавстві залишаються невизначеними, а відтак мають оціночний, а не правовий характер, не підкріплений правовими основами. З огляду на це, така правова невизначеність в поєднанні з недоліками в роботі правоохоронних органів і судової системи цілком логічно може призводити до зловживань і дискредитації суду в процесі прийняття рішень [5, с. 46].

Повертаючись до аналізу статті 255-1 КК України необхідно вказати, що встановлення кримінально-правових ознак зазначених суб'єктів значною мірою залежить від визначення самого поняття злочинного впливу. Спираючись на зміст статті 255-1 КК України можна вважати, що встановлення злочинного впливу це будь-які дії особи, спрямовані безпосередньо на організацію, координацію або сприяння злочинній діяльності інших осіб, а також на забезпечення функціонування злочинного угруповання через розподіл ресурсів, вплив на ухвалення рішень або інші дії, які сприяють досягненню злочинних цілей.

Оскільки законодавець не надав чіткої відповіді щодо того, кого можна віднести до осіб – суб'єктів злочинного впливу, можна припустити, що ця особа за особистою вказівкою може організовувати чи безпосередньо здійснювати розподіл ресурсів, в тому числі й коштів, майна, інших активів, для проведення злочинної діяльності та утримання злочинного угруповання.

Визначальна мета криміналізації встановлення або поширення злочинного впливу полягає у припиненні діяльності злочинних угруповань, їхніх учасників, притягнення до кримінальної відповідальності «злочинців у законі», а також інших осіб, причетних до створення та забезпечення функціонування таких злочинних спільнот [6].

Злочинний вплив охоплює декілька альтернативних діянь:

- 1) сприяння;
- 2) спонукання;
- 3) координацію;
- 4) інший вплив.

Всі ці дії повинні стосуватися виключно злочинної діяльності. Під злочинною діяльністю визначають дії, які здійснюють щонайменше два суб'єкти кримінальних правопорушень (тобто осіб, що безпосередньо беруть участь у злочинному впливі) і які спрямовані на вчинення двох чи більше нетяжких, тяжких або особливо тяжких злочинів.

Злочинний вплив обов'язково включає в себе одне з альтернативних діянь:

- організація розподілу коштів, майна чи інших активів (або доходів від них), спрямованих на забезпечення злочинної діяльності;
- безпосереднє здійснення такого розподілу.

Законодавче визначення поняття «злочинний вплив» свідчить, що координація злочинної діяльності, яка виступає другою обов'язковою ознакою діяння, необхідною для набуття особою статусу «суб'єкта підвищеного злочинного впливу», є частиною першої ознаки – «здійснення злочинного впливу».

Сприяння злочинній діяльності інших осіб, які також здійснюють злочинний вплив, передбачає дії, які покращують їхні можливості займатися такою діяльністю порівняно з ситуацією, у якій цього сприяння не було б. Таким чином, завдяки вчиненню сприяння суб'єкт підвищеного злочинного впливу створює умови, які полегшують або підвищують ефективність злочинної діяльності інших учасників. Отже, окреслений висновок ґрунтується на тому, що поняття сприяння включає такі аспекти як:

- здійснення позитивного впливу на певний процес чи явище;
- створення необхідних умов для реалізації, виконання або досягнення чогось;
- надання допомоги у певній справі;
- бути чинником або наслідком появи, існування чи розвитку чого-небудь;
- стимулювання чи викликання бажання виконати якусь дію;
- потурання діям іншої особи [7].

Досліджуючи дефініцію поняття «вора в законі», цілком слушно підкреслити, що ця дефініція першочергово відображає систему цінностей особи, яка вже не одноразово притягувалася до кримінального правопорушення, заволоділа авторитетом у кримінальному світі, і яка може бути як організатором так і безпосереднім виконавцем злочинів.

Необхідно відзначити, що «вора в законі» — це особлива категорія злочинців, яка виникла в СРСР під впливом низки чинників. Після розпаду Радянського Союзу цей злочинний осередок не лише зберігся, але й продовжував розвиватися в більшості країн, які колись входили до складу СРСР, створюючи нові проблеми у забезпеченні громадської безпеки.

Вітчизняний науковець О. С. Тарасенко вказує, що встановлення або поширення злочинного впливу — це не просто негативне ставлення до суспільства, а реальні дії, спрямовані на розвиток злочинності в країні. В таких умовах держава змушена відповідати на ці виклики, застосовуючи заходи державного впливу.

Зміни, внесені до КК України щодо встановлення відповідальності за злочини, скоєні злочинними угрупованнями, зумовлені нагальною необхідністю боротьби з цими негативними явищами, такими як формування та розвиток злочинних спільнот і поширення їхнього впливу на території України, а також необхідністю захисту громадської безпеки від кримінальних посягань.

Особливо слід відзначити, що діяння, пов'язані зі встановленням або поширенням злочинного впливу, відповідають основним критеріям криміналізації (поширеність, суспільна небезпечність тощо), котра підтверджує соціальну обґрунтованість рішення законодавця щодо введення кримінальної відповідальності за такі дії.

Однак чинна редакція ст. 255-1 КК України містить низку суперечливих положень, які ускладнюють правильну та своєчасну кваліфікацію цих діянь і, як наслідок,

притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що встановлюють або поширюють злочинний вплив [8].

Зважаючи на окреслене, необхідно вказати, що введення законодавцем дефініції «вора в законі», що містить ч. 3 ст. 255-1 КК України [9], і вчинення цієї особою злочину передбачає вищу міру покарання – позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Отже, встановлення або поширення злочинного впливу спеціальними суб'єктами є тією ознакою, яка відрізняє звичайних суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень від суб'єктів, передбачених ст. 255-1 КК України. Звичайні суб'єкти злочину характеризуються загальними ознаками, такими як вік і осудність, тоді як спеціальні суб'єкти, передбачені цією статтею, мають додаткові кваліфікуючі ознаки. До них належать авторитет, особисті якості чи можливості, які дозволяють впливати на злочинну діяльність, координувати дії інших учасників злочинних спільнот або забезпечувати функціонування таких угруповань через розподіл коштів, майна чи інших ресурсів. Саме ці специфічні характеристики спеціального суб'єкта є підставою для підвищеної суспільної небезпеки діянь, пов'язаних із злочинним впливом, що й обумовлює необхідність окремого правового регулювання в межах ст. 255-1 КК України.

Вище опрацьоване дослідження дає підстави узагальнити, що спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 255-1 КК України, відрізняється низкою ознак від загального суб'єкта злочину. Разом з тим, необхідно зауважити, що така особа повинна мати особливі якості, зокрема авторитет, можливості або особисті ознаки, що дозволяють здійснювати злочинний вплив на інших осіб або організувати діяльність злочинного угруповання. Ці ознаки є обов'язковими для кваліфікації правопорушення за цією статтею.

Спеціальний суб'єкт не обмежується лише участю у злочинній діяльності, а відіграє ключову роль у її координації, сприянні, розподілі ресурсів та організації злочинних дій. Важливим аспектом є й те, що така особа впливає на суспільні відносини, створюючи загрозу громадській безпеці та зумовлюючи підвищену суспільну небезпеку своїми діями.

Разом з тим, особливістю спеціального суб'єкта є здатність встановлювати або поширювати злочинний вплив, що виходить за межі звичайних проявів злочинної діяльності, маючи при цьому структурований і системний характер. Законодавець виокремлює такого суб'єкта з-поміж інших, з метою забезпечення ефективнішої протидії злочинній діяльності, яка зазвичай має розгалужену ієрархію та значне ресурсне забезпечення.

Вітчизняний науковець А. Максименко вказує що дії, спрямовані на встановлення або поширення злочинного впливу, містять усі обов'язкові ознаки злочину, передбачені статтею 255-1 Кримінального кодексу України, а відтак встановлюються у сфері інформаційної безпеки і кваліфікується як самостійний злочин за відповідною частиною цієї статті.

Крім того, якщо доведено, що особа, яка має статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями розділу XVI Особливої частини Кримінального кодексу, і при цьому були наявні всі обов'язкові ознаки складу цього злочину, такі дії потребують додаткової кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті вказаного розділу. Загалом, у подібних випадках йдеться про наявність сукупності злочинів. Це означає, що встановлення або поширення злочинного впливу (за статтею 255-1) та інші злочини, передбачені статтями розділу XVI, вчинені, наприклад, за попередньою змовою групою осіб, мають розглядатися як окремі злочини. Кожен із них слід кваліфікувати окремо, відповідно до норм Кримінального кодексу України [10].

В рамках статті 255-1 КК України законодавець не визначає критеріїв для особи, за якими можна кваліфікувати дії особи як злочинний вплив. Цей факт може спричинити труднощі в правозастосуванні та в розмежуванні дій спеціального суб'єкта від правомірної поведінки. Таким чином, вдосконалення окресленої норми передбачає чітке встановлення меж суспільно-небезпечної поведінки з метою уникнення зловживань та підвищення ефективної боротьби з організованою злочинністю.

Висновки

На основі опрацьованого необхідно вказати, що спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 255-1 КК України, є особа, яка здійснює злочинний вплив, організовуючи, координуючи або сприяючи злочинній діяльності. Такий суб'єкт має особливий статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу, оскільки на законодавчому рівні передбачено активну участь у забезпеченні функціонування злочинної системи. Його дії спрямовані на підтримку злочинної діяльності через координацію дій інших осіб або організацію розподілу коштів, майна чи інших активів.

Набуття такого статусу потребує виконання ключових організаційних функцій із залученням злочинної групи чи організації. Особливістю спеціального суб'єкта є його здатність створювати умови для ефективнішого функціонування злочинної діяльності. Його роль не обмежується лише участю у злочинах, а зосереджується на забезпеченні їх стабільності та результативності.

Таким чином, спеціальний суб'єкт, встановлений статтею 255-1 КК України не лише є учасником злочинної діяльності, але й займається питанням організації і координації, впливаючи на її розвиток. Загалом, цей процес сприяє підсиленню боротьби з організованою злочинністю.

Список використаних джерел

1. Бандурка І. О. Спеціальний суб'єкт як елемент складу злочинів, вчинених проти дітей. Європейські перспективи. 2015. №2. С. 21 - 25. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=evpe_2015_2_6
2. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за кримінальним законодавством. Правова держава. 2002. №2. С. 81- 87 URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/216831/216926>.
3. Крушинський С. А., Захарчук В. М. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення як елемент диференціації кримінальної відповідальності. Наукові перспективи, №5 (35), 2023. С. 619-627. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4907/4934>
4. Околіт О. В. Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 255 Кримінального кодексу України. Вісник пенітенціарної асоціації України. Випуск 4(18), 2021. С. 86-99. URL: <file:///D:/Documents/Downloads/536-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-806-1-10-20220412.pdf>
5. Кваша О. О. Злочинна спільнота: критичний погляд на новелу Кримінального кодексу України. Українська модель кримінальної юстиції: блукаючи задзеркаллям. VI (XIX) Львівський форум кримінальної юстиції: матеріали наук.-практ. конф. (17–18 вересня 2020 року). Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 45–48.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/22451>.

7. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. Т. 9. URL: <http://sum.in.ua/s/spryjaty>
8. Тарасенко О. С. Окремі питання кримінальної відповідальності за встановлення або поширення злочинного впливу. Юридичний науковий електронний журнал. Випуск 6. 2024. С. 499-502. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2024/126.pdf
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
10. Максименко А. Злочинний вплив у кримінальних правопорушеннях у сфері інформаційної безпеки та встановлення або поширення злочинного впливу як кримінальне правопорушення проти громадської безпеки: питання співвідношення. Вісник асоціації кримінального права України. Випуск 20. Том 2, 2023. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/292645>